Huub van Baar

Hazatérés boszorkányvadászat idején: az európai romák biztonságpolitikai kezelése és állampolgári jogaik visszakövetelése

Absztrakt

Huub van Baar a romák és az Európai Unió kapcsolatát vizsgálja az általános európai mobilitás, valamint a schengeni egyezmény létrejötte óta (hivatalosan) államhatárok nélküli Európa szemszögéből. Bár a fizikai határok nagyrészt megszűntek, az elmúlt néhány évtizedben új típusú európai határok jöttek létre, amelyek kétarcú módon biztonságpolitikai fenyegetésként kezelik, megnehezítik és sok esetben kriminalizálják a szabad mobilitással élő kisebbségi polgárok és bevándorlók, különösen a romák életmódját az Európai Unión belül. Damian és Delaine Le Bas figyelemfelkeltő művészeti installációi, valamint egyéb tényfeltáró projektek példáin keresztül a szerző bemutatja a domopolitika diszkriminatív működését, a történelmi előítéletek máig makacs jelenlétét, valamint a neorasszista politikai pártok és ideológiák előretörését és tevékenységét a mai – hivatalosan határok nélküli és szabad – Európai Unióban.

Szerző

Huub van Baar (matematika MSc, filozófia MA, bölcsészettudomány PhD) a németországi Giesseni Egyetem politikaelméleti tanársegéde, illetve az Amszterdami Egyetem globalizációs tanulmányokért felelős központjának (Amsterdam Centre for Globalization Studies) tudományos munkatársa. Van Baar résztvevője volt a holland tudományos kutatásokért felelős szervezet (Netherlands Organization for Academic Research) által finanszírozott *Globalizáció és a közép-kelet-európai kulturális identitás átalakulása* nevű kutatási programnak (2003-2009). Jelenleg *A biztonság dinamikája: a biztonságpolitikai kezelés formáinak történelmi perspektívái* (2014-17) című projekt résztvevője a német kutatási tanács (German Research Council, DFG)) finanszírozásában. Van Baar számos helyen publikált az európai roma kisebbségek helyzetéről, történelméről, valamint politikai és kulturális reprezentációjáról. PhD-értekezésének címe: *The European Roma: Minority Representation, Memory, and the Limits of Transnational Governmentality* (Amszterdam, 2011). Ebben a könyvben van Baar a posztkoloniális, kormányozhatósági és roma tanulmányok szempontrendszereinek egyesítésével vizsgálja a roma kisebbségek identitásformáló mechanizmusainak változását a globalizálódó Európában, valamint javaslatot tesz a romákkal

foglalkozó tudományos kutatások historiografikus módszereinek megújítására. Mindemellett szerkesztőként működött közre a *Museutopia: A Photographic Research Project by Ilya Rabinovich* című kiadvány megjelenésében (Alauda Publications, Amsterdam, 2012). Cikkei számos különböző folyóiratban megjelentek, mint például a *Third Text*, az *International Journal of Urban and Regional Research*, a *City*, az *International Journal of Cultural Policy*, a *Citizenship Studies*, *Environment and Planning D: Society and Space*, valamint a *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Könyve a romák reprezentációjának európaizációjáról jövőre jelenik meg.

Huub van Baar

Hazatérés boszorkányvadászat idején: az európai romák biztonságpolitikai kezelése és állampolgári jogaik visszakövetelése

Bevezetés: Biztonságos európai otthon?

2011 nyarán az osztrák parlament épülete Bécs szívében mintha építési területté változott volna. Közvetlenül a falak mellett egy átmeneti, kívülről igencsak instabilnak és rozogának látszó építmény nőtt ki a földből – érdes, egyenetlenül és csak részben festett falain „Kijárat erre", „Félelem" és „Belépni tilos" feliratok voltak olvashatók különféle barátságos figurák, például Miki egér, a Disney ikonikus karakterének képei mellett. Festett csillagok, szívek és fegyverek képei vették körül „Az otthon az, ahol a szív lakik" angol mondást. Mint kiderült, az építmény rozoga falai mögött található területre bárki szabadon beléphetett. A belső térben az érdeklődő egy személyes tárgyakkal díszített helyiségbe jutott, ahol e tárgyak mellett a falakon néhány német és romani nyelvű politikai felirat is megjelent, mint például „Elismerést akarunk"; „Oktatást akarunk"; „Saját nyelvünket akarjuk" és „Alapvető jogainkat akarjuk". Az installáció hátterében, a parlament épületének tetején mindeközben ott lobogott az Európai Unió jól ismert, kör alakban elhelyezett aranycsillagokat ábrázoló lobogója.

A fent bemutatott, *Biztonságos európai otthon?* (2010-jelenleg is) című köztéri művészeti installáció két angol művész, Damian és Delaine Le Bas nevéhez fűződik, és a 2011-es Bécs fesztivál alkalmából született meg. A félelmet, agressziót, intimitást, mobilitást, erőszakot, bizonytalanságot, megbotránkozást, biztonságot, immobilitást és éberséget egymás mellett bemutató, törékeny installációt a politikai hatalom erőteljes szimbólumának számító épület mellett emelték, hangsúlyozva ezzel a művészek felháborodását a jelenlegi európai gyakorlaton, amelynek alapján az öreg kontinens egyeseknek otthont és menedéket, másoknak azonban kirekesztést kínál, ideértve a romák csoportjait is. A *Biztonságos európai otthon?* installáció egyértelmű vizuális nyelvezete szinte túlontúl explicit ahhoz, hogy ezen üzenetét bármiféle módon félreérthessük.

A szóban forgó köztéri installációt alkotói úgy tervezték, hogy kreatívan szembesítsen minket a vasfüggöny megszűnése utáni Európa kétarcú természetével – a jelenséggel, amelynek eredményeként a hivatalosan „határok nélküli" Európában különféle új típusú határok alakultak ki.

Damian and Delaine Le Bas: Biztonságos európai otthon? Installáció, Bécs, 2011

Damian és Delaine Le Bas munkásságának középpontjában a látható és a láthatatlan, a zárt és a nyitott között feszülő kettősség játéka áll. A *Biztonságos európai otthon?* esetében a belső és a külső tér egyaránt önmagából kifordulva látható, így az installáció minden szigorúan vett határvonalat elmos a két említett pólus között. Kívül a gyerekek kedvence, Miki egér látható a közösség félelmeinek és haragjának felhőjében, míg a belső térben az intimitás és kötődés kifejezőeszközei jelennek meg az aktivizmus narratívájába ágyazva. A publikus és a privát, a külső és a belső tér közötti vitatott határok a valódi vagy virtuális áthatolhatóságra és az általában azzal járó fizikai vagy szimbolikus erőszakra tett utalásként jelennek meg. A külső és belső teret szétválasztó, az „otthon" fogalmát megteremtő falak vetítővásznakká válnak, amelyekre képeket vetítenek. A jelenleg is zajló, heterogén európai roma mozgalomban központi helyet foglalnak el az elismerést követelő felszólalások, melyek célja, hogy a köztudatba emeljék saját személyes és privát mindennapi életüket, s az azt kísérő szegénység, kirekesztés és erőszak valóságát.

Damian and Delaine Le Bas: Biztonságos európai otthon? Installáció, Bécs, 2011

Az ehhez hasonló próbálkozásokat a múltban azonban gyakran beárnyékolták a romákról a köztudatban keringő, történelmi eredetű, de napjainkban is egyre erősödő sztereotip képek és elképzelések a nomád életmódtól és visszamaradottságtól kezdve a zárkózottságon és titkolózáson keresztül a törzsi jellegig, a bűnözésre való hajlamtól az élősködésig, vadságig, félelmet keltő borzalomig és eszképizmusig. Biztonságos otthon-e tehát Európa a romák számára? A La Bas alkotópáros számára ez kulcsfontosságú kérdés: a személyes tárgyak vizuális narratíváit azzal a céllal alkalmazták, hogy ezeken keresztül kritizálják napjaink Európájának elutasító viselkedését a menedéket kereső romákkal szemben. Kelet-Európában, ahol a kommunizmus összeomlása után a visszatérés Európához narratívája egy ideig népszerű volt, a „hazatérés" a térség önnön múltjával való szembesülésének kétértelmű metaforájává vált. Európa állítólagos középpontjában – a nyugati tömböt megtestesítő Európai Unióban – a hazatérés és az egyesülés ígéretének alapját a szabadság és az integráció jelenti.

Ígéret: európai állampolgárság és a szabad mozgáshoz való jog

Az európai egység, kohézió és integráció eszméi egészen a római szerződés aláírása óta (1957) szorosan összefüggnek az európai közösség négy középponti szabadságjogára alapuló önmeghatározásával, vagyis a személyek, a tőke, az áru és a szolgáltatások szabad áramlásának jogaival. Ezen szabadságjogok hatékony biztosítása érdekében a szabad mozgást lehetővé tevő és elősegítő infrastruktúra kiépítése a jelenlegi EU-n belül és azon kívül is az európai integráció kulcsfontosságú törekvésévé vált. A schengeni egyezmény és annak beépítése az EU rendszerébe az 1999-es amszterdami szerződéssel például vizsgálható ezen infrastrukturális fejlődés fényében, egész pontosan mint eszköz a nemzeti határok által képezett akadályok gyöngítésére.

Ehhez hasonlóan az Európai Bizottság az 1980-as évektől kezdve támogatta az EU-terminológiában csak transzeurópai hálózatoknak nevezett rendszer kiépítését, hiszen az egész Európát behálózó közlekedési, energetikai és kommunikációs rendszer kialakítása és fejlesztése mindenképp szükséges a négy alapvető szabadságjog megfelelő érvényesülésének garantálásához. Ezen törekvések és fejlesztések – különösen a vasfüggöny megszűnése óta – az Európa keleti és nyugati féltekéje közötti „hiányzó láncszemek" pótlására összpontosultak. Az európai integráció, ám leginkább Kelet- és Nyugat-Európa újbóli összekötése céljából az EU megtervezett néhány közlekedési folyosót. Jó példa erre a X. páneurópai folyosó (Corridor X), amely Salzburgból indulva Ljubljanán és Belgrádon keresztül Szkopjébe, végül pedig Szalonikibe tart. E folyosókat leíró dokumentumok a négy szabadságjog narratíváját a konnektivitáshoz, elérhetőséghez, összeköttetéshez, harmonizációhoz és a határokon átívelő kapcsolatokhoz hasonló fogalmakkal színezték ki.

Azonban míg Európát egy könnyedén átjárható térségként, az európai állampolgárság intézményét pedig a szabad helyváltoztatás paradigmájára épülő eszmeként definiálták újra, addig a szabadság és a biztonság közötti kapcsolat is jelentősen megváltozott. Az EU bel- és igazságügyi

irányelvének 1992-es létrehozása után, valamint azt követően, hogy az EU újból a „Szabadság, Igazság és Biztonság Térségeként" határozta meg magát, tanúi lehettünk a William Walter politológus és szociológus professzor által „domopolitikának" nevezett jelenség előretörésének: annak a nehezen érthető igazgatási módnak, amely szerint a politikai térségeket „otthonként" határozzák meg az EU-ban[1]. Az etimológiai referencia a latin *domus* szóra utal, amely főnévként az „otthon", igeként azonban a „domesztikál, háziasít" jelentést hordozza. Az „otthon" nem más, mint amit a hétköznapi gyakorlatokon keresztül aktívan építünk, és általában az intimitással, a családdal, a bizalommal és az összetartozás érzésével azonosítunk. Egyféle szentélyként gondolunk rá, biztonságos menedékként, ahová szeretünk visszatérni, ahogy azt az angolban és sok egyéb nyelvben is elterjedt mondások, mint például az „otthon, édes otthon" vagy „az otthon az, ahol a szív lakik" is bizonyítják. Az otthonunkat emellett megvédjük, és oda invitáljuk vendégeinket. Az otthon a nemzetközi politika és a jog szemszögéből – szeretnénk hinni – egy olyan hely, amit mindenki megérdemel, és amihez mindenkinek alapvető joga van.

Mindemellett vannak, akik szerint bizonyos személyek és életmódjuk komoly fenyegetést jelentenek otthonaink megnyugtató biztonságára: terroristák, csempészek, bűnözők, a mai Európán belül pedig leginkább a bevándorlók, menekültek, valamint a romákhoz és a muszlimokhoz hasonló kisebbségi csoportok tagjai. Ez az elképzelés a domopolitika második dimenziójához kapcsolódik, amelyet Walters „az otthon szentségét fenyegető erők domesztikálására irányuló akaratként" ír le. Mégis:

> A domopolitika nem korlátozódik csupán az erődítményépítés ösztönére, melynek hatására falakat húzunk magunk köré, megerősítjük a zárakat és új riasztórendszereket szerelünk be a házainkba. Ez a jelenség magában hordoz egy második tendenciát is, amely által a fenyegetéstől való félelem az otthonon, sőt, annak hátsó kertjén kívülre is kivetül, gyakorta egészen a szomszédok otthonára, a gettóra, a (beton)dzsungelekre és nyomornegyedekre is.[2]

Jó példa volt a domopolitika működésére a brit kormány titkos megegyezése a cseh hatóságokkal az 1990-es években, melynek értelmében a cseh hatóságoknak „megelőző átvilágítást" kellett végezniük a prágai repülőtéren, hogy ezzel elkerüljék az esetleges roma hátterű személyek bejutását az Egyesült Királyságba. A cseh légitársaságok dolgozói az utaslistákon egy „G" betűvel (gypsy – roma, cigány) jelölték meg az általuk románok vélt utasok nevét.[3] Újabb domopolitikai lépés volt, amikor az EU az „Europol Információs Rendszer (EIS) szisztematikusabb használatára" szólította fel tagállamait a „vándorbűnözői csoportok elleni harc"[4] kereteire hivatkozva. Ahogy az angol kormány fent említett megállapodása is mutatja, az EU növekedése és a rendfenntartás ehhez kapcsolódó formái implicit módon arra utalnak, hogy az Egyesült Királyság határai immár nem Angliában, hanem Közép- és Kelet-Európában találhatók. A domopolitika működése nem csupán a hagyományos határokon kívül érhető tetten, hanem megváltoztatta a határok alapdefinícióját is. Az Europol Információs Rendszer példája jól mutatja, hogy a határok valójában ott kezdődnek, ahonnan fenyegetve érezzük magunkat – például ahol a bevándorlók vagy a

kisebbségi csoportok „gyanús” zónákba, gettókba vagy szálláshelyekre kerülnek, ahol ezek után a „vándorbűnözői csoportok elleni harc” megkérdőjelezhetően egybemosódik a „romák célkeresztbe állításával”.[5] Ily módon tehát a bevándorlás és a szegénység – valamint ezek problematikus növekedése az etnikumok soraiban – elválaszthatatlanul összekapcsolódik a biztonságpolitikai elszigetelés narratívájával, eszközeivel és tevékenységeivel.

A domopolitika domesztikálási dimenziójának lényege tulajdonképpen az, hogy Európa szabadságának kimondása és az EU belső országhatárainak eltörlése nem vezetett az Európán belüli határok valódi megszűnéséhez: a határok nem tűntek el, csupán új alakot öltöttek. Míg a „régi függönyök” valóban megszűntek, a fenyegetettség érzékelésére és konstrukciójára épülő, megelőző intézkedéseken keresztül működő „új rácsok” jelentek meg a színen. Míg az országhatárokon végzett biztonsági ellenőrzések (részben) megszűntek, átvilágítások és egyéb biztonsági ellenőrzések egyre nagyobb mértékben veszik célba azokat, akik gyanúsan aláássák a „rendes” és „teljes értékű” állampolgárok szabad mozgását.

A válasz természetesen nem a mobilitás megnehezítésében rejlik. Épp ellenkezőleg: sokan épp amellett érvelnek, hogy a szabad mozgás nem az európaiak egyféle kiegészítő joga, hanem az európai állampolgárság intézményének alapköve, vagyis az áhított európai identitás kulcsa. Az Európán belüli utazás – tanítja az EU – nem más, mint a kulturális, szociális, gazdasági értékek, valamint sok egyéb eszme cseréjének alapja. Ebből kifolyólag tehát a személyek, a tőke, az áruk és szolgáltatások körforgását maximálisan elő kell segíteni. Azonban a személyek szabad mozgásának és körforgásának azon formáit, amelyeket fenyegetőnek vélünk önnön szabad mozgási jogunk effektív gyakorlására, szabályoznunk kell, és biztonságos keretek közé kell szorítanunk. Ahogy már számos tudós megfogalmazta, a be- és kivándorlás, valamint a menekültek kérdése legalább az 1990-es évek eleje óta egyre inkább veszélyessé és problematikussá vált az EU és a tagállamok stabilitása és működőképessége szempontjából. A be- és kivándorláshoz, valamint a menekültek kérdésköréhez én mindemellett még szeretném a szegénységet is hozzátenni.

Határövezetek: költöztetés és kényszerű immobilitás

A szerb fővárosban, Belgrádban több mint száz roma gettó található; ezek egyike a Gazella-híd alatt van, amely a Zágrábot Szófiával összekötő E70-es autópálya részeként kapcsolja össze Belgrád régi és új városrészeit. Az EU transzeurópai mobilitási folyosóinak narratívájában ez az autópálya és híd a X. folyosó része, az egykori Jugoszláviában azonban csak Josip Broz Tito államfő „Testvériség és Egység” névre keresztelt autópályájaként ismerték. A híd alatti események azonban csak kétesen köthetőek a testvériséghez, egységhez, az EU szabad mozgással kapcsolatos szólamaihoz, illetve azon elképzeléshez, hogy a folyosók javítják majd a mobilitást, elérhetőséget és integrációt Európa-szerte. 2005 augusztusában tett látogatásomkor a híd alatt épült számos roma kunyhó közvetlen közelében épp bulldózerek gyalulták egyenesre a talajt. A városi hatóságok tájékoztatása szerint a munkálatok a híd javítását szolgálták, a helyi romák elmondása alapján azonban a gépek az ő kilakoltatásukat készítették elő, hogy végül a városon kívüli,

konténerekből épült telepre költöztessék ki őket.[6]

A gettó lakóinak két csoportja – a Belgrád környékéről érkező, társadalmilag kirekesztett, valamint a Koszovóból jött, lakhelyüket elhagyni kényszerült romák – közötti rivalizálás és kölcsönös félelem feszült atmoszférát teremtett. A Belgrád környéki romák attól féltek, hogy a kormány a Koszovót övező nemzetközi figyelem miatt csak az onnan érkezett menekültek helyzetét veszi majd figyelembe; ezzel szemben a koszovói romák attól tartottak, hogy Belgrád környékéről jött társaik kapnak majd előbb segítséget és alternatív szálláshelyet, hiszen szerepelnek a városi nyilvántartásban. A gyermekek folyamatos éhezését megelőzendő, a roma csoportok egyes tagjai afféle mobil újrahasznosító vállalkozásokat hoztak létre. Ottlétem alatt többen is saját tervezésű és készítésű bicikliken és apró kocsikon jöttek-mentek üres üvegekkel, papírhulladékkal és egyéb újrahasznosítható anyagokkal megrakodva. A lakók az egyik híd alatti kunyhóba is meghívtak, hogy egy kávé mellett beszélgessünk a helyzetükről. Páran a személyi igazolványukat is megmutatták, bizonygatva, hogy eredetileg Koszovóból jöttek.

A helyi romák fentihez hasonló történetei könnyedén belekerülhettek volna a művész és kutató, Angela Melitopoulos érdekfeszítő útifilmjébe, a 2005-ös *Corridor X*-be. Videóinstallációjában Angela végigutazik a Németországtól egészen Törökországig vezető folyosón, miközben a szóban forgó útvonal mentén élőkkel beszélget, meghallgatva régmúlt és új történeteiket életről, halálról, változásról, humorról, napi gondokról és szenvedésről. Melitopoulos kreatívan állítja szembe az „EU kapitalista, multimodális és integrált út-, vasút-, vízi út-, energia- és kommunikációs hálózatát Délkelet-Európában azzal a bizonytalan topológiával, melyet a sokszínű elképzelések és narratívák hoznak létre; mindez meglehetősen összetetté teszi azt a kérdést, hogy »mit jelent mobilisnak lenni« a régióban.[7] A belgrádi romák könnyedén hozzájárulhattak volna a projekthez önnön vándorlásuk történetével, illetve azzal, ahogyan vagy megakadályozták őket szabad mozgásukban, vagy épp kényszerből kellett továbbállniuk.

A híd alatt élő romák a bejelentett „áttelepítésről” és a „konténerfaluról” spekuláltak, illetve latolgatták, hogyan küzdenek majd meg a helyzettel, ha a munkagépek elkészülnek jelenlegi lakhelyük átformálásával annak a mobilitásnak a jegyében, amelyet a felettük húzódó híd és autópálya egyértelműen kifejez. Tudták, hogy gazdasági szempontból értékes területen élnek – ehhez csak körül kellett nézniük. Lakhelyük Belgrád újonnan épülő gazdasági központjának közvetlen közelében helyezkedett el – a gettóból feltáruló horizonton magas, épülő hotelek és drága lakóházak emelkedtek turisták, üzletemberek és a belgrádi újgazdagok számára. A formális és informális gazdasági hálózatok újabb és újabb formái voltak kialakulóban a városi világ említett rétegei között. A lakhelyüket elhagyni kényszerült koszovói romák csupán figyelmen kívül hagyott emlékeztetői maradtak az európai kontinenst legutóbb megrázó erőszakos konfliktusnak – sorstársaik tízezrei élnek Szerbia elzárt, sokszor teljesen elhanyagolt területein.

Az EU, a Világbank és az ENSZ jelentései és statisztikái alapján kijelenthetjük, hogy ezek a romák Európa legszegényebb népcsoportját képezik.[8] Románia és Bulgária roma lakosságának jelentős

része folyamatosan éhezik, míg Bulgáriában, Magyarországon, Romániában, Szlovákiában és Szerbiában a romák több mint háromnegyede az országos szegénységi küszöb alatt él. A gyermekhalandóság a romák között jóval magasabb az európai átlagnál, a várható élettartam pedig sokkal alacsonyabb. Ezen problémák megoldására az 1990-es évek közepétől kezdve a nemzetközi fejlesztési és beavatkozási programok gyorsan bővülő hullámának voltunk szemtanúi, amelyek mind hozzájárultak a „romák képviseletének európai szintre emeléséhez" – mindez a romák európai kisebbségként történő meghatározását és az egész Európára kiterjedő programok megjelenését jelentette helyzetük javításáért.[9]

Szabályszegések: rasszizmus és erőszak

A kidolgozott fejlesztési programok számának gyarapodásával egyidőben az európai társadalom bizonyos rétegei azonban egyéb, jóval fenyegetőbb lépéseket terveztek a romák és „problémáik" megoldására. Belgrád belvárosának régi főterén, a *Trg Studentskin* a *Smrt ciganima!* [Halál a cigányokra!] graffitivel találkoztam, Közép- és Kelet-Európában pedig szinte mindenfelé találni hasonló tartalmú falfirkákat; ilyenek például a *Stop černỳm tyránům* [Állítsuk meg a fekete diktátorokat!] és *Cikáni Raus!* [Cigányok kifelé!] feliratok képében. A romák elleni erőszak viszont nem maradt meg csupán a szavak szintjén. A romákat ért támadások egy igencsak elhíresült esete a romániai Hădăreniben történt 1993-ban, amikor helyi lakosok álltak bosszút a város roma közösségén rendőrtisztek vitatható közreműködésével egy a romák és nem romák közti konfliktust követően. Három roma férfi meghalt, körülbelül húsz házat pedig felgyújtottak és leromboltak – a lakókat elüldözték, otthonaikat kifosztották. A régióban sorra követték egymást a hasonló támadások; az áldozatok gyakran megsérültek, de halálesetek is történtek, a rendőrség pedig gyakran kétes részese volt az eseményeknek. Azon kevés alkalommal, amikor az ügyek bíróság elé kerültek, az igazság útja rögös és frusztráló volt. A szélsőséges erőszak azonban nem korlátozódott csupán Közép- és Kelet-Európára – egy másik elhíresült eset az ausztriai Oberwartban történt 1995-ben. Négy roma férfi egy *Roma zurück nach Indien* [Romák vissza Indiába] feliratú táblát talált a házaikhoz vezető út mellett; mikor megpróbálták eltávolítani, a tábla felrobbant. Mind a négyen a helyszínen életüket vesztették.

Az Oberwartban történtek idején Tony Judt, angol történész reflektált Jörg Haider Osztrák Szabadságpártjának felemelkedésére. Judt vitatta, hogy a párt előretörését „Európa múltbéli szellemének árnyékaként", vagyis egy újjászületett fasiszta vagy para-náci mozgalomként értelmezzük – véleménye szerint az sokkal inkább „az eljövendő Európa szelleme" volt."[10] A *Smrt ciganimal* graffiti, amit Belgrádban láttam, éppen annyira volt az 1990-es években romák ellen elkövetett támadások emlékeztetője, mint a velük szemben kialakuló, új formát öltő fenyegetés megtestesülése, nagyrészt keveredve a Judt által meghatározott, Európa-szerte előretörő populista szélsőjobboldali mozgalmakkal.

Körülbelül 2004 óta szemtanúi lehettünk a roma kisebbségek és bevándorlók elleni erőszakos viselkedés újjáéledésének Európa-szerte. Az 1990-es évek gyakorlatához hasonlóan a romákat és

házaikat gyújtóbombás támadások érték: 2008 januárja és 2012 júliusa között több mint 120 támadás történt roma személyek és tulajdonuk ellen Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában és Bulgáriában. Az ezen időszakban elkövetett támadások felére Magyarországon került sor – összesen kilenc roma vesztette életét, köztük két kiskorú. 2007-ben az oberwarti támadást idéző eset történt Csehországban. Egy roma férfi egy táblát igyekezett eltávolítani a háza mellől, amelynek felirata tolvajnak nevezte – a robbanásban mindkét kezét és lábát elvesztette. A '90-es évektől eltérően a romákat immár nehézfegyverekkel, például gránátokkal is támadták: a háború és terror szólamai immár valósággá váltak. 2004-ben (a kommunizmus bukása óta először) a szlovák kormány mozgósította hadseregét a neoliberális jóléti reformok elleni tüntetések leverésére – a „cigány zavargásnak" mindenképp véget kellett vetni. 2008-ban a Jobbik szélsőjobboldali párt prominens politikusa, Szima Judit által szerkesztett *Tettrekész* nevű hírlevél (a magyar rendőrség szakszervezetének hírlevele) Magyarországot egy „széthullott, [magyar-cigány] polgárháború sújtotta országként" írja le.[11] Olaszországban és Litvániában a terrorizmus vált a romákkal kapcsolatos ügyek kezelésének keretévé a speciális intézkedések legitimálása érdekében. 2007-ben egyes olasz nagyvárosok hatóságai úgynevezett „biztonsági megegyezéseket" írtak alá a „nomádok", vagyis az úgynevezett „közbiztonsági roma vészhelyzet" kezelésére. Ezen megegyezések értelmében a romák jelenléte bármilyen olasz közterületen már önmagában közbiztonsági kockázatnak tekinthető, és speciális intézkedésekre jogosítja fel a hatóságokat, amelybe beletartozik a kilakoltatás, a tulajdontárgyak lefoglalása, illetve az etnikai profilok készítése ujjlenyomatvétel formájában.

A francia kormány hasonlóképpen a közbiztonságot fenyegető tényezőnek látja a romákat, amely a 2010 nyarán Bulgáriából és Romániából érkező roma bevándorlók kitoloncolásának kapcsán felmerült ellentmondásokból vált félreérthetetlen igazsággá. Nikolas Sarkozy kormányzó pártjának, az Unió egy Népi Mozgalomért párt (UMP) egy tagja például kijelentette, hogy „Európa jelenlegi roma problémájának" kulcsa nem más, mint az EU-n belüli szabad mozgás jogának roma értelmezése és gyakorlata. Mint hozzátette, a romák „túlzott mobilitása" és az „ehhez kapcsolódó középkori életforma" komoly biztonsági problémákat vet fel, amelyből kiindulva javaslata szerint az EU-nak újra kellene gondolnia a szabad mozgás irányelvét.[12]

Az 1990-es évekhez hasonlóan a romák tömeges lincselések célpontjai is voltak, leginkább Olaszországban, ahol úgynevezett *nomád táborok* (campi nomadi) többször is elpusztításra kerültek. Nápolyi fiatalok egy csoportja 2005-ben megtámadott és megpróbált felgyújtani egy teljes tábort, mindezt csupán „hétvégi őrjöngésként" aposztrofálva.[13] Valamivel a történtek után Umberto Bossi, a Lega Nord nevű, szélsőjobboldali olasz párt vezetője azt nyilatkozta, hogy a nomád táborok elleni támadások teljesen érthetőek; „Az emberek maguk fogják megtenni azt, ami a politikai osztálynak nincs hatalmában" – nyilatkozta elismerő hangon.[14] Mindezzel egyidőben a „Halál a cigányokra!" jelentésű szerbiai graffiti szlogenjét a Facebook közösségi oldalon is aktív olasz csoport hivatalos neveként vette fel.[15]

A múlt és jelen különbségeire reflektálva Andrzej Mirga, a lengyel roma értelmiség tagja és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet roma és szintó ügyekben illetékes főtanácsadója

megjegyzi, hogy míg „az 1990-es években Európa romái és szintói többségében alkalmi társadalmi erőszakkal néztek szembe … ma már a gyűlöletbeszéd és az erőszakra való felbujtás előre kitervelt és megszervezett alkalmazásának vagyunk tanúi."[16] A közösségi média, a politikai pártok (Bulgáriában az *Ataka*, Csehországban a *Dělnická strana*, Magyarországon a *Jobbik*, Olaszországban a *Lega Nord*, Szlovákiában a *Slovenská národná strana*, stb.), valamint a parlamenteken kívüli platformok mind meghatározó szerepet játszanak a romák elleni szervezett erőszakban.

A nagyjából 2007-től kezdődően tapasztalható jelenségek egyike volt a szélsőjobboldali pártok által szervezett provokatív felvonulások, valamint az ezekhez kapcsolódó „járőr-" illetve „közbiztonsági" alakulatok feltűnése a romák által sűrűn lakott településeken Bulgáriában, Magyarországon és Csehországban.[17] A Jobbik 2010-es választási programjában kijelentette: „történelmi hagyományainknak és más országok hasonló területen működő rendvédelmi szervezeteinek mintájára újból életre hívjuk a csendőrség intézményét … a rendőrség mellett működő rendvédelmi szervezetként."[18] A valóságban ez a szervezet Magyar Gárda néven már 2007 óta létezett, tevékenységét pedig a Jobbik pártprogramja által „az elharapódzó bűnözési hullám elleni harcnak"[19] nevezett eszme szolgálatában végezte. A pártprogram egy másik részlete egyértelművé teszi, hogy az egyik legsürgetőbb, megoldásra váró társadalmi probléma a cigánybűnözés (sic), melynek „felszámolása céljából szükségesnek tartjuk a rendőrség megerősítését és a csendőrség felállítását."[20] Megalapítása óta egyenruhájában a második világháború alatti náci kollaboráns magyar fasiszta Nyilaskeresztes pártot idéző Magyar Gárda országszerte szervezett járőrcsoportokat romák lakta vidékeken, azt állítva, hogy céljuk csupán a „súlyosan megbomlott közbiztonság helyreállítása".[21] Hasonló „közbiztonsági" alakulatok Csehországban is létrejöttek a helyi radikális pártok vezetésével: ezek feladata az „alkalmazkodni képtelen kisebbségi csoportok és bevándorlók viselkedésének felügyelete".[22] Az esetek többségében azonban az erőszakos konfliktusok csak az említett provokáló felvonulások után törtek ki vagy erősödtek fel.

Intézményesített hontalanság: a kényszerű mobilitás örökmozgó gépezete

A romák biztonságpolitikai kezelése, vagyis az őket köz-, társadalom-, személyi- és akár nemzetbiztonsági fenyegetésként beállító gyakorlat elválaszthatatlan az európai szabadság és biztonság közti kapcsolat fogalmának új, 1989 utáni definíciójától.[23] A román és bolgár romák Franciaországból történő kiutasításának jelenleg is folyó ügye ennek remek példája. Míg a kiutasítás jogi körülményeivel sokat foglalkoztak mind francia nemzeti, mind pedig EU törvényszéki keretek között, sokkal kisebb figyelem irányult ezen különleges eljárások gyakorlati normalizálásának és törvényesítésének *miként*tjeire.[24] A kiutasításban két tényező játszott központi szerepet: az első a romák köz- vagy általános biztonsági fenyegetésként történő beállítása volt, a második pedig mobilitásuk szabálytalanságként történő reprezentációja. A roma bevándorlók szabályokat áthágó polgárokként történő állandó besorolása például amiatt, mert „túlzott módon"

kihasználják a mobilitás nyújtotta lehetőségeket, vagy hogy problematikus, „nomád" életmódot folytatnak, lehetővé teszi a hatóságok számára két igencsak megkérdőjelezhető stratégia alkalmazását.

A franciák az első stratégiát használják. Az általuk hangoztatott „túlzott mobilitás" megnehezíti a romák kontrollálhatóságát, amelyből kifolyólag bizonyára hajlamosabbak az informális, illegális, sőt, bűnözői tevékenységre. Ezen gondolatmenet értelmében a romák tevékenységei gyakorta közrendi vagy közbiztonsági problémaként értelmeződnek: jelenlétük veszélyezteti a „mi otthonaink" szentségét, legyenek a szóban forgó romák honfitársaink, vagy más EU tagállam polgárai. A romák közrendi problémaként történő besorolása nem csupán Franciaországban van jelen, és nem is új keletű jelenség. A romákat több európai országban is közbiztonsági problémaként kezelik az adott országban legitimizált, különleges intézkedési lehetőségek alapján – ilyen például Belgium, Bulgária, Csehország, Dánia, Hollandia és Németország, Szlovákia, Svédország és Svájc is. Mindezeken túl a romákat elsősorban a nyugat-európai hatóságok már legalább a XIX. század második felétől kezdve közbiztonsági problémaként állítják be. Ez a típusú megkülönböztetés az 1930-as években Németországból, az 1990-es években pedig az akkori Jugoszláviából és Közép-Kelet-Európából menekülő, menedékjogot kérő romák esetében ugyanúgy fennállt.

Az olasz hatóságok egy másik, igencsak hasonló stratégiát követnek. Olaszországban a romákra rendszerint „nomádokként" tekintenek; a legszegényebbek lakóhelyét csak *campi nomadiként* emlegetik. Ez a reprezentáció felhatalmazza a hatóságokat egy további, még radikálisabb lépés megtételére: intézkedéseikkel ugyanis azt sugallják, hogy a romáknak nincs is szüksége „otthonra", e kiváltságot nem is érdemlik meg. Ez a stratégia azokban a törvényekben mutatkozik meg legtisztábban, amelyeket néhány regionális olasz hatóság vezetett be: bár e törvények hivatalos célja a „nomád kultúrák védelme", valójában csak legitimizáló eljárásokként működnek, és a romák táborainak lerombolására szolgáltatnak ürügyet, hogy lakóikat később lepusztult házakban, átlag alatti egészségügyi és oktatási lehetőségek között helyezzék el. A romákhoz kapcsolódó otthontalanság képzettársítása egy széles körben elterjedt és makacs európai előítélet, amely például az egykori Jugoszláviából érkező roma menekültek számának emelkedésekor is felszínre került. Az Európa Tanács egy akkori jelentése szerint „a mobilitás felerősödése … nem kell, hogy a nyugatot elárasztó, cigány 'szökőár' képét idézze." Mindez sokkal inkább csupán „egyszerű visszatérés a rájuk jellemző, normális mobilitáshoz".[25] A romákat örökösen sodródó nomádokként elkönyvelő mechanizmusok ilyetén megerősítése történelmileg is hozzájárult ahhoz, hogy megtagadják tőlük a megfelelő biztonságot.

A két fent bemutatott stratégia közös vonása az aktív illegalitásba szorítás, valamint a roma polgárok emberi és jogi védelmének tudatos aláásása. Franciaországban például minden ötezer léleknél többet számláló település törvényes kötelezettsége lenne szálláshelyeket biztosítani az úgynevezett *gens du voyage* (utazók vagy karaván) számára.[26] Ennek ellenére számos francia

város elmulasztja ennek teljesítését, és nem gondoskodik efféle lakóhelyekről, komoly gondot okozva a körülbelül 400 000 főre tehető, vándorló francia utazók [*Travellers*] egyharmadának. Természetesen az utazóknak ettől függetlenül valahol lakniuk kell, a saját maguk által teremtett lakhelyek viszont „illegálisnak" minősülnek; az illegalitás ezen formáját és a belőle következő, kényszerű mobilitást tehát tulajdonképpen azok a városok idézik elő, amelyek maguk szegik meg a francia nemzeti törvényeket. A roma háttérrel rendelkező polgárok már nagy számban alkalmazkodtak e határokon belüli, „szervezetlen" életvitelhez Franciaországban és Olaszországban egyaránt, valamint Közép- és Kelet-Európában is. Így tehát a régi, szándékosan megoldás nélkül hagyott lakóhely-problémák találkoznak az új problémaként beállított, „túlzott" roma mobilitás mai generációival.

Végszó: a közvélemény tájékoztatása és az állampolgárság visszakövetelése

Franz Kafka *Josefine, az énekesnő, avagy Az egerek népe* (1924) című művének elbeszélője szerint az egereknek nincsen gyerekkoruk: amint megszülettek és képesek járni, illetve érzékelni hozzávetőleges környezetüket, azonnal felnőtté kell válniuk. Az „ellopott" gyermekkor sok roma gyermek számára is központi élettapasztalat – napjaink Európájában ezek a gyermekek egyre gyakrabban születnek szélsőséges szegénységbe, mindemellett pedig a társadalom olyan rétegeivel is szembesülniük kell, amelyek nem veszik őket emberszámba, és nem is viselkednek úgy velük.

Delaine Le Bas *Witch Hunt* (Boszorkányvadászat; 2009–jelenleg is) című installációjának egy 2010-es megismétlésében a *Biztonságos európai otthon?*-hoz hasonlóan a privát és publikus élet közti határokat összemosó játék jelenik meg. Ezen installáció központi eleme a gyermekkoron elkövetett erőszak; gyermeki szeretettel övezett tárgyak, babák és játékok keverednek benne katonák, szellemek és elutasító kijelentések képeivel. Ezen képek legszörnyűbbike egy hintalovon ülő baba, nyaka a guillotine alatt. A baba levágott feje az erőszak előli menekülés, a dehumanizáció és a társadalmi elszigetelődés korai gyermekkortól kezdődő lehetetlenségét jelképezi. Ugyanakkor egy megfordítás által a ló szimbóluma – egykor számos roma elengedhetetlen gazdasági, társadalmi és kulturális tőkealapja – hintalóvá változott, melynek megtört vágtája mára csupán az idő múlásának jelzésére alkalmas. A felsőbb társadalmi rétegek felé vezető mobilitás lehetősége sok roma számára depresszív kilátástalanságba hajlik, miközben azzal is tisztában vannak, hogy felnevelt gyermekeik lassan, de biztosan ugyanazokat a zsákutcákat fedezik majd fel, mint korábban ők maguk. Sok európai polgár messziről elkerülendő környéknek tekinti a romák „telepeit", a valóságban azonban a „belépni tilos" táblák általában az ezen telepekről az európai mainstream társadalom felé vezető, hepehupás utak mentén találhatóak.

Delaine Le Bas: Which Hunt (2009)

Damian és Delaine Le Bas művészeti alkotásai nyugtalanságot sugallnak, és nyomasztó érzéseket kommunikálnak az olyan határok eltűnésére híva fel a figyelmet, amelyeknek normális esetben nem lenne szabad megszűnniük – ilyen például a gyermek- és felnőttkor közötti határvonal is. Ezzel egyidőben felháborodásuknak is hangot adnak a „mi" és „ők" közötti határvonal, a szabályos és szabálytalan mobilitás, a polgárok és a papíron nem létező, elkerülendő telepek közti távolság növekedése kapcsán. E nyugtalanság kifejezésén és gerjesztésén keresztül a fent tárgyalt művészeti alkotások erőteljesen kritizálják a feszültség politikai és kulturális módszerekkel történő irányítását a mai Európában. A félelem taktikáinak leleplezésével és az Európa peremvidékén bizonytalanságban élő népcsoportokra tett hatásának felfedésével e művek az állampolgári jogok teljes visszaállítását követelik az érintettek számára.

Azáltal, hogy fellibbentik a leplet azon modern európai jelenségekről, melyek a migrációval és szegénységgel kapcsolatba hozható feszültség vitatható hatásait irányítják, a Damian és Delaine Le Bas installációjához hasonló művészeti alkotások egy sokkal szélesebb társadalmi mozgalom részeivé válnak, amely segítségével művészek, értelmiségiek, aktivisták, valamint a kisebbségi csoportok tagjai egybehangzóan kritizálhatják az állampolgárság intézményét jelenleg irányító rezsimek működését, és az állampolgárság aktuális formáinak megújítását terjeszthetik elő.[27] E heterogén társadalmi mozgalom dinamikájának központi eleme nem más, mint hogy legfontosabb eszközeivel nem csupán kritizálja a migráció és a szegénység biztonságpolitikai kezelése által létrehozott, új kirekesztési és egyenlőtlenségi formákat, hanem bírálatának nyilvánossá, láthatóvá és hallhatóvá tételén keresztül új típusú politikai aktivizmust és állampolgári viselkedést hoz létre. Hasonlóképpen, az Európában uralkodó domopolitikai tendenciákkal történő kritikus találkozásaikban Damien és Delaine Le Bas nem csak azt mutatja be, ahogy az európai állampolgárság határai egyre inkább az etnicitás, faj és szegénység határaivá alakultak át, hanem a közvélemény figyelme és felháborodása előtt is új területeket nyitnak meg az állampolgári jogok gyakorlásának új formájaként a modern Európában. Az öreg kontinensen általánosan normalizált és elfogadott romafóbia, cigányellenesség és szélsőséges szegénység abnormalitásának és elfogadhatatlanságának leleplezése az előfeltétele annak, hogy a dehumanizált csoportok visszaszerezhessék emberségüket, kitörhessenek az embertelen életkörülményekből és hogy az állampolgári jogokat hatékonyan újradefiniálják.

Fordította Nagy Ambrus

A fordítást ellenőrizte Füzi Izabella

[A szöveg eredeti megjelenési helye: D. Baker – M. Hlavajova (szerk.): *We Roma. A Contemporary Reader in Contemporary Art.* BAK – Valiz, 2013. 50-73.]

1. Walters, William: Secure Borders, Safe Haven, Demopolitics. *Citizenship Studies 8,* 2004. *3. szám*, 237-260.
2. Ibid., 242.
3. Lásd Fawn, Rick: Czech Attitudes Towards the Roma: 'Expecting More of Havel's Country?' *Europe-Asia Studies 53,* 2001. 8. szám, 1193-1219.
4. Az Európai Unió Tanácsa: Tanulmány a hírszerzés által vezetett felügyeleti tevékenységek szorosabb együttműködéséről az Europollal a mobil bűnözői csoportok ellenében. *Doc 6038/12, CE*, 2012. február 8., 4.
5. Lásd Töpfer, Eric: Targeting Roma: How the EU security apparatus is mobilized for the 'fight against itinerant crime'. *Statewatch*, 2012. március. (http://www.statewatch.org/news/2012/mar/08itinerant-crime.htm; 2014.06.10.)
6. Négy évvel később, 2009 augusztusában a belgrádi hatóságok kilakoltatták a Gazella-híd alatt élő romákat, és különböző egyéb, szintén illegális telepekre költöztették őket a város peremén vagy azon kívül. A kilakoltatásra a híd felújítási munkálatait megelőzően került sor, amelyet részben az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank, valamint az Európai Beruházási Bank által nyújtott, több mint 70 millió eurós hitelből finanszíroztak. Lásd az Amnesty International cikkét: Serbia: Stop the forced evictions of Roma settlements. 2010. június. http://www.amnesty.at/uploads/tx_amnesty/Serbia_Stop_
7. Verstraete, Ginette: Timescapes: An Artistic Challenge to the European Union Paradigm. *European Journal of Cultural Studies 12,* 2009. 2. szám, 165.
8. Lásd például az ENSZ Fejlesztési Programjának (UNDP) tanulmányait: The Roma in Central and Eastern Europe: *Avoiding the Dependency Trap* (Pozsony, UNDP, 2002); *At Risk: Roma and the Displaced in Southern Europe* (Pozsony, UNDP, 2006); Az EU Alapjogi Ügynöksége: *Data in Focus Report: The Roma; EU Minorities and Discrimination Survey* (Brüsszel, FRA, 2009); valamint Orenstein, Mitchell A.; Ringold, Dena; Wilkens, Erika (szerk.): *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Circle*. Washington, World Bank, 2005).
9. Lásd Baar, Huub van: *The European Roma: Minority Representation, Memory and the Limits of Transnational Governmentality*. Amsterdam, University of Amsterdam, 2011.
10. Idézet Tony Judt-tól; Rorke, Bernard: Nationalist Pride and Popular Prejudice. *Roma Rights: Quarterly Journal of the European Roma Rights Centre 14,* 2009. 1. szám, 14.
11. Idézet Szima Judittól; Rorke, Bernard: Nationalist Pride and Popular Prejudice. 11.
12. Jacques Myraid interjú; riporter: Riz Khan. Al Jazeera, 2010. aug. 4.
13. Lásd: írott megjegyzések az olaszországi helyzettel kapcsolatban az ENSZ rasszista diszkrimináció ellenes bizottságának 72. ülésén az Európai Roma Jogok Központja (ERRC), a Lakhatási Jogok és Kilakoltatások Központja (COHRE), az Osservatione és a Sucar Drom által. Genf, ENSZ, 2008. 20.
14. Idézet Umberto Bossitól; Nicolae, Valeriu és Rorke, Bernard: Hard times, hardening attitudes. *European Voice*, 2009. március 18. http://www.europeanvoice.com/article/2009/03/hard-times-hardening-attitudes/64311.aspx; 2014.06.10.)
15. Lásd Scicluna, Henry: The Life and Death of Roma and Sinti in Italy: A Modern Tragedy. *Roma Rights: Quarterly Journal of the European Roma Rights Centre 13,* 2008. 2. szám, 29.
16. Mirga, Andrzej: The Extreme Right and Roma and Sinti in Europe. *Roma Rights: Quarterly Journal of the European Roma Rights Centre 14,* 2009. 1. szám, 6.

17. Lásd például Stewart, Michael (szerk.): *The Gypsy 'Menace': Populism and the New Anti-Gypsy Politics*. London, Hurst and Company.
18. Jobbik Külügyi Bizottság: *Radikális Változás: A Jobbik országgyűlési választási programja a nemzeti önrendelkezésért és a társadalmi igazságosságért*. Budapest, Jobbik Külügyi Bizottság, 2010. 18.
19. Ibid., 18.
20. Ibid., 11.
21. Ibid., 18.
22. Idézet a következőben: Albert, Gwendolyn: Hatred is the Cheapest Fuel: Political Power, Not Economics, is Behind Rising Czech Nationalism. *Roma Rights: Quarterly Journal of the European Roma Rights Centre 14,* 2009. 1. szám, 27.
23. Lásd van Baar: *The European Roma.*
24. Lásd van Baar: Europe's Romaphobia: problematization, securitization, nomadization. *Environment and Planning D; Society and Space 29,* 2011. 2. szám, 203-212.
25. Lásd Verspaget, Geraldine*: The Situation of Gypsies (Roma and Sinti) in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
26. Lásd: Európai Roma Jogok Központja (ERRC): *Always Somewhere Else: Anti-Gypsyism in France*. Budapest: ERRC, 2005. 86-95.
27. Lásd például Isin, Engin és Saward, Michael (szerk.): *Enacting European Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press; továbbá Nyers, Péter és Rygiel, Kim (szerk.): *Citizenship, Migrant Activism and the Politics of Movement*. London: Routledge.)

Irodalomjegyzék

- Albert, Gwendolyn: Hatred is the Cheapest Fuel: Political Power, Not Economics, is Behind Rising Czech Nationalism. *Roma Rights: Quarterly Journal of the European Roma Rights Centre 14,* 2009. 1. szám, 27.
- Az ENSZ Fejlesztési Programjának (UNDP) tanulmányai: The Roma in Central and Eastern Europe: *Avoiding the Dependency Trap* (Pozsony, UNDP, 2002); *At Risk: Roma and the Displaced in Southern Europe* (Pozsony, UNDP, 2006); Az EU Alapjogi Ügynöksége: *Data in Focus Report: The Roma; EU Minorities and Discrimination Survey* (Brüsszel, FRA, 2009); valamint Orenstein, Mitchell A.; Ringold, Dena; Wilkens, Erika (szerk.): *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Circle*. Washington, World Bank, 2005).
- Az Európai Unió Tanácsa: Tanulmány a hírszerzés által vezetett felügyeleti tevékenységek szorosabb együttműködéséről az Europollal a mobil bűnözői csoportok ellenében. *Doc 6038/12, CE*, 2012. február 8., 4.
- Baar, Huub van: *The European Roma: Minority Representation, Memory and the Limits of Transnational Governmentality*. Amsterdam, University of Amsterdam, 2011.
- Baar, van Huub: Europe's Romaphobia: problematization, securitization, nomadization. *Environment and Planning D; Society and Space 29,* 2011. 2. szám, 203-212.
- Európai Roma Jogok Központja (ERRC): *Always Somewhere Else: Anti-Gypsyism in France*. Budapest: ERRC, 2005. 86-95.
- Fawn, Rick: Czech Attitudes Towards the Roma: 'Expecting More of Havel's Country?' *Europe-Asia Studies 53,* 2001. 8. szám, 1193-1219.

- Isin, Engin és Saward, Michael (szerk.): *Enacting European Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press).
- Írott megjegyzések az olaszországi helyzettel kapcsolatban az ENSZ rasszista diszkrimináció ellenes bizottságának 72. ülésén az Európai Roma Jogok Központja (ERRC), a Lakhatási Jogok és Kilakoltatások Központja (COHRE), az Osservatione és a Sucar Drom által. Genf, ENSZ, 2008. 20.
- Jobbik Külügyi Bizottság: *Radikális Változás: A Jobbik országgyűlési választási programja a nemzeti önrendelkezésért és a társadalmi igazságosságért*. Budapest, Jobbik Külügyi Bizottság, 2010. 18.
- Mirga, Andrzej: The Extreme Right and Roma and Sinti in Europe. *Roma Rights: Quarterly Journal of the European Roma Rights Centre 14,* 2009. 1. szám, 6.
- Nicolae, Valeriu és Rorke, Bernard: Hard times, hardening attitudes. *European Voice*, 2009. március 18. http://www.europeanvoice.com/article/2009/03/hard-times-hardening-attitudes/64311.aspx; 2014.06.10.
- Nyers, Péter és Rygiel, Kim (szerk.): *Citizenship, Migrant Activism and the Politics of Movement*. London: Routledge.)
- Rorke, Bernard: Nationalist Pride and Popular Prejudice. *Roma Rights: Quarterly Journal of the European Roma Rights Centre 14,* 2009. 1. szám, 14.
- Rorke, Bernard: Nationalist Pride and Popular Prejudice. 11.
- Scicluna, Henry: The Life and Death of Roma and Sinti in Italy: A Modern Tragedy. *Roma Rights: Quarterly Journal of the European Roma Rights Centre 13,* 2008. 2. szám, 29.
- Stewart, Michael (szerk.): *The Gypsy 'Menace': Populism and the New Anti-Gypsy Politics*. London, Hurst and Company.
- Töpfer, Eric: Targeting Roma: How the EU security apparatus is mobilized for the 'fight against itinerant crime'. *Statewatch*, 2012. március. (http://www.statewatch.org/news/2012/mar/08itinerant-crime.htm; 2014.06.10.)
- Verstraete, Ginette: Timescapes: An Artistic Challenge to the European Union Paradigm. *European Journal of Cultural Studies 12,* 2009. 2. szám, 165.
- Verspaget, Geraldine*: The Situation of Gypsies (Roma and Sinti) in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
- Walters, William: Secure Borders, Safe Haven, Demopolitics. *Citizenship Studies 8,* 2004. *3. szám* , 237-26.

Filmográfia

- *Corridor X* (Angela Melitopoulos, 2005)
- *Boszorkányvadászat* (Witch Hunt. Delaine Le Bas, 2009-jelenleg is)

© Apertúra, 2014. nyár-ősz | www.apertura.hu
webcím: https://www.apertura.hu/2014/nyar-osz/baar-hazateres-boszorkanyvadaszat-idejen-az-europai-romak-biztonsagpolitikai-kezelese-es-allampolgari-jogaik-visszakovetelese/

